

УДК 343.11

Н. В. Никитченко,
доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри
цивільного права та процесу
Університету державної
фіскальної служби України

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

У статті розглянуто особливості участі прокурора у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду справ про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також запропоновано можливі шляхи підвищення якості підготовки матеріалів прокурором за рахунок деталізації та систематизації наявних у кримінальному провадженні доказів.

Ключові слова: кримінальне провадження, прокурор, ухилення від сплати податків.

В статье рассмотрены особенности участия прокурора в уголовном производстве на стадии судебного рассмотрения дел об уклонении от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей), а также предложены возможные пути повышения качества подготовки материалов прокурором за счет детализации и систематизации имеющихся в уголовном производстве доказательств.

Ключевые слова: уголовное производство, прокурор, уклонение от уплаты налогов.

The article deals with the features of the prosecutor's participation in criminal proceedings at the stage of legal argument about the cases of evasion of taxes, duties (compulsory payments), as well as it is proposed possible ways to improve the quality of preparation of materials by the prosecutor due to the specification and systematization of evidence in criminal proceedings.

Key words: criminal proceeding, prosecutor, tax evasion.

Актуальність теми обумовлена необхідністю дослідження питання участі прокурора у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду справ про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Зокрема, підготовка до підтримання державного обвинувачення з конкретного кримінального провадження є творчою пізнавальною діяльністю, що складається із сукупності дій: 1) вивчення матеріалів кримінального провадження, їхньої систематизації та фіксації; 2) аналізу доказів, наявних у кримінальному провадженні, їхній перевірці та оцінці; 3) планування підтримання державного обвинувачення в суді та прогнозування ситуацій, що можуть виникнути при розгляді обвинувального акта і матеріалів кримінального провадження.

Судовий розгляд серед стадій кримінального процесу посідає центральне місце, що визначається тією роллю, яку він покликаний відігравати у вирішенні завдань кримінального судочинства. Якщо основним завданням попередніх стадій кримінального процесу є

підготовка кримінального провадження для розгляду у судовому засіданні, то саме у стадії судового розгляду вирішується основне питання кримінального провадження – про винуватість або невинуватість обвинуваченого.

Проблемам кримінальної процесуальної діяльності прокурора в суді й такому її аспекту, як підтримання державного обвинувачення в суді, присвячені роботи багатьох провідних учених: С. А. Альперта, М. І. Бажанова, В. І. Баскова, О. Я. Баєва, І. В. Вернідубова, Ю. М. Грошевого, Л. М. Давиденка, В. В. Долежана, В. С. Зеленецького, О. Б. Зозулінського, Я. О. Ковальової, М. В. Косюти, Ю. В. Кореневського, І. Є. Марочкина, В. М. Савицького, М. С. Строговича, П. В. Цимбала, М. В. Юрчишина та ін.

Метою цієї статті є винайдення правових механізмів, що сприяють підвищенню якості підготовки матеріалів прокурором при підтриманні державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у суді.

Підготовчі дії при судовому розгляді переслідують мету з'ясувати, чи є необхідні умови для всебічного, повного й об'єктивного розгляду кримінального провадження по суті. Фактично здійснюється остання вирішальна перевірка готовності розпочати судовий розгляд. На жаль, серед працівників прокуратури існує думка, що підготовчі дії, які проводяться судом у підготовчій частині судового розгляду, мають формальний характер. Між тим більшість таких дій безпосередньо впливає на правильність розгляду кримінального провадження по суті: будь-які порушення кримінального процесуального законодавства в цій частині тягнуть ухвалення незаконного або необґрунтованого вироку і, як наслідок, його скасування. На цій стадії суд перевіряє, чи правомочний він у цьому складі розпочати розгляд справи, чи є необхідна явка учасників кримінального процесу, чи дотримані процесуальні гарантії, що забезпечують право обвинуваченого на захист, чи всі заходи вжиті для того, щоб суд мав докази, необхідні для всебічного й повного дослідження усіх обставин кримінального провадження. Крім того, Пленум Верховного Суду України неодноразово звертав увагу суддів на необхідність послідовного проведення усіх процесуальних дій, які мають бути виконані у судовому засіданні. Цьому повинні сприяти активні дії прокурора та інших учасників кримінального процесу.

Вивчення практики розгляду судами кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) свідчить про те, що пасивне виконання прокурором своїх обов'язків у так званій підготовчій частині судового розгляду призводить до необґрунтованого відкладення кримінального провадження, захаращення її матеріалами, які не мають відношення до провадження (наприклад, виклик непотрібних свідків, долучення до провадження документів та матеріалів, не пов'язаних з його розглядом) або до істотного порушення вимог закону про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження, що тягне безумовне скасування вироку тощо.

Закон зобов'язує прокурора надати суду висновок з питань: законності складу суддів; можливості слухання кримінального провадження у відсутності обвинуваченого, його захисника, свідків, цивільного позивача, його представника, експерта, перекладача; заявлених учасниками судового розгляду клопотань про відвід суддів, секретаря судового засідання, прокурора, захисника обвинуваченого, представника цивільного позивача, цивільного відповідача, спеціаліста, експерта, перекладача; виклику нових свідків та експертів, витребування і приєднання до провадження нових доказів; відкладення слухання провадження.

Відповідно, потребує уточнення питання участі державного обвинувача у підготовчих діях судового розгляду. Після відкриття судового засідання головуючим й оголошення, яке кримінальне провадження розглядатиме, секретар судового засідання доповідає суду, хто із учасників судового провадження, викликаних та повідомлених в установленому порядку осіб, з'явився, повідомляє про причини їхньої неявки. Прокурор може поставити запитання секретарю судового засідання для уточнення інформації про причини неявки відсутніх. Залежно від змісту інформації прокурор ініціює вжиття заходів щодо з'ясування причин неявки викликаних осіб і порушує питання перед судом про забезпечення їхньої явки в судове засідання. У разі неявки без поважних причин у судове засідання обвинуваченого суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду. Висловлюючи думку з цього приводу у вигляді клопотання, прокурор ініціює перед судом питання про привід обвинуваченого.

Тобто після підготовчих дій починається судовий розгляд з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта повним обсягом (ст. 347 КПК України). Прокуророві доцільно висловити думку про необхідність обмеженого зачитування (лише короткий виклад) обвинувального акта у разі, коли в основній частині повторюються однотипні епізоди ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (за способом вчинення), які розрізняються лише за сумою збитків. На цьому фоні можуть виділятися лише окремі епізоди, особливо коли не всі злочинні діяння були доведені до кінця.

Відповідно до ст. 348 КПК України передбачено перелік відомостей про обвинуваченого, які суд з'ясовує, а саме: його прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць і день народження, місце проживання, заняття, сімейний стан, інші необхідні дані, що стосуються його особи. Пленум Верховного Суду України орієнтує суди на те, що до інших даних про особу підсудного можуть бути віднесені такі, як наявність утриманців, стан здоров'я, участь у бойових діях щодо захисту Батьківщини, наявність державних нагород, відомості про судимість. Вважаємо, що до таких даних, залежно від особи обвинуваченого та конкретних обставин провадження, можуть належати відомості про проходження військової служби, громадянство, участь в АТО, участь у бойових діях на території іноземних держав, у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, участь у роботі виборних органів законодавчої влади і місцевого самоврядування як депутата та ін. З'ясування цих даних може мати значення для кваліфікації діяння обвинуваченого, визначення виду і розміру покарання, а також звільнення обвинуваченого від покарання, в тому числі внаслідок акта амністії. Тому якщо головуючий не з'ясував будь-які відомості про особу обвинуваченого, які мають значення для провадження, прокурор має зробити заяву, звернувши увагу суду на допущені недоліки та необхідність їх усунення. Якщо у кримінальному провадженні є суперечливі дані про обвинуваченого, прокурор має звернути на них увагу суду та вжити заходів до їх усунення.

Також головуючий роз'яснює обвинуваченому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Сенс зазначених положень законодавства полягає у забезпеченні умов реалізації права обвинуваченого на захист, оскільки для вивчення обвинувального акта потрібен час. Та обставина, що відповідно до вимог ст. 221 КПК України сторона захисту знайомиться з усіма матеріалами досудового розслідування, не є підставою стверджувати, що обвинувачений повністю готовий до свого захисту.

Також варто відмітити, що важливу роль відіграє прокурор і при вирішенні питання про законність складу суду і можливість відводу суддів, секретаря судового засідання, усунення і заміну захисника обвинуваченого, спеціаліста, експерта чи перекладача за наявності обставин, що виключають їхню участь у суді (стст. 75–83 КПК України).

Закон передбачає, що якщо у судові засідання не з'явився захисник, його заміну можна провести тільки за згодою обвинуваченого. Слід враховувати, що відмова від захисника або його заміна проводиться в порядку ст. 54 КПК України. Якщо неможливо задовольнити прохання обвинуваченого й забезпечити йому участь у провадженні захисника за його вибором, суд (суддя) має право запропонувати обвинуваченому самому запросити іншого або забезпечити його іншим захисником.

Важливою частиною судового розгляду є раціональне визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню та порядку їхнього дослідження, що дозволяє ефективно провести судовий розгляд обвинувального акта. Вирішуючи питання про обсяг доказів, які необхідно дослідити, суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не заперечуються.

Доведенню також підлягають такі обставини: 1) подія злочину (час, місце, спосіб, інші обставини вчинення злочину). Звичайно, сам факт вчинення ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) не викликає сумніву. Однак нерідко захист висуває версії про помилкове сприйняття дій обвинуваченого, існування цивільно-правових відносин тощо. У таких випадках надзвичайно важливою є участь прокурора у ретельному дослідженні в судовому засіданні обставин місця подій як у матеріалах досудового розслідування (показань свідків, слідів злочину, документів та предметів, показань підозрюваного, обвинуваченого тощо), так і нових доказів, які надаються захистом.

У ході судового розгляду проваджень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) прокурор вживає заходів щодо встановлення способу злочинного діяння, що становить об'єктивну сторону складу злочину. Спосіб вчинення ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) охоплює не тільки дії, безпосередньо спрямовані на вчинення кримінального правопорушення, але й на підготовку до нього, а також здійснення заходів, спрямованих на його приховування й перешкоджання його розслідуванню. Вагоме значення для встановлення дій обвинуваченого мають результати огляду документів: виявлення слідів та інших речових доказів (документи, листи, записки тощо, вилучені з місця злочину, можуть підтверджувати вчинення злочину обвинуваченим), результати експертних досліджень та ін.

Далі, як правило, встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні злочину й мотиви злочину. Слідча та судова практики зазнають труднощів при викритті винуватого у вчиненні ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Пояснюється це насамперед об'єктивними труднощами, що виникають у процесі доказування у провадженнях цієї категорії. Обвинувачений, заперечуючи свою винуватість, пояснює це іншими причинами, наприклад тим, що випадково не подав необхідних звітних чи інших документів тощо. У всіх цих ситуаціях однією з основних цілей державного обвинувача є сприяння повному встановленню у судовому засіданні механізму вчинення та приховування злочину. Для цього необхідно ретельно зіставити наявні докази і якомога точніше з'ясувати дії обвинуваченого.

У ході судового розгляду встановлюються обставини, які впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, а також інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Встановлення означених обставин має значення для правильного розгляду

провадження, призначення покарання відповідно до тяжкості вчиненого злочину й особи обвинуваченого. У цьому зв'язку прокурору важливо отримати уявлення про особу обвинуваченого (його поведінку на виробництві та у побуті; наявність судимостей; рівень освіти й культури; коло товаришів і знайомих; наявність нервових, психічних та інших захворювань; схильність до алкоголю, наркотиків, азартних ігор тощо). Слід встановити, чи був злочин у житті обвинуваченого випадковим епізодом, викликаним збігом обставин, чи це є закономірним наслідком розвитку його певних рис, антигромадських настанов і стереотипів поведінки, в тому числі й унаслідок деформації особи обвинуваченого.

Вживаються заходи до встановлення характеру та розміру збитків, завданих злочинном державі. При вирішенні судом справи про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відшкодуванню підлягають матеріальні збитки, завдані внаслідок злочину.

На початку судового розгляду після з'ясування, чи зрозуміло обвинуваченому обвинувачення, суд заслуховує пропозиції учасників процесу про порядок дослідження доказів і виносить відповідну ухвалу. Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу. Нерідко прокурори не проявляють ініціативи, надаючи право суду на свій розсуд вирішувати питання про послідовність допитів свідків і інших процесуальних дій. Між тим, за справедливим зауваженням Ю. В. Кореневського, повноцінне встановлення порядку дослідження доказів має двояке значення – організаційне й тактичне. Воно дозволяє правильно організувати судовий розгляд, провести його найбільш раціонально за найменших витратах часу суду та сторін, а також громадян, які викликаються до суду [1, с. 30].

Найбільш універсальним засобом отримання та перевірки доказів у судовому засіданні є допит – процесуальна дія, що являє собою інформаційно-психологічний процес, регламентований кримінально-процесуальними нормами з приводу спілкування між особами, які в ньому беруть участь, спрямований на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини в провадженні [2, с. 122]. Згідно зі ст. 351 КПК України після дачі обвинуваченим показань першим його допитує прокурор, потім інші учасники процесу. Головуючий суддя має право вести допит у будь-який момент судового розгляду. До предмета судового допиту належать усі обставини, що підлягають доказуванню з кримінального провадження, а також інші дані, що мають істотне значення для правильного вирішення конкретного провадження.

Аналіз слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) свідчить, що у більшості випадків до судів направляються кримінальні провадження, які: 1) розслідувані неповно або 2) із істотними порушеннями процесуального законодавства, що ставить під загрозу забезпечення принципу всебічності, повноти й об'єктивності дослідження їхніх обставин у судовому засіданні.

Типовими порушеннями у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є: прогалини у збиранні доказів, що стосуються події злочину (час та спосіб вчинення злочину; обставини, що впливають на кваліфікацію злочину); невикористання слідчим можливостей експертизи як джерела отримання доказової інформації, поверхове з'ясування особи підозрюваного, невиявлення усіх осіб, причетних до злочину та ін. Тому діяльність прокурора як процесуального керівника має бути спрямована також на подолання зазначених недоліків шляхом використання таких методів дослідження доказів, як перевірка показань допитуваних осіб, огляд речових доказів, експертизи як засобу перевірки вірогідності інших доказів та ін. Разом із тим через незадовільну підготовку до

судових процесів роль прокурора у виявленні порушень закону є не такою значною, як цього потребує його процесуальне становище. Прокурори не завжди готові висловити думку про можливість слухання провадження у відсутність окремих учасників процесу, про порядок дослідження доказів за клопотаннями учасників процесу тощо.

У ході судового розгляду можуть бути встановлені обставини, які свідчать про вчинення обвинуваченим, крім злочину, щодо якого проводиться судовий розгляд, ще й іншого злочину, підозра у якому йому не була повідомлена. У такому випадку прокурор після виконання вимог ст. 341 КПК України має право звернутися до суду із вмотивованим клопотанням про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням.

Під час судового розгляду прокурор має право змінити обвинувачення, яке пред'явлене особі. Прокурор може відмовитися від обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення. Порядок та межі зміни обвинувачення визначені у ст. 338 КПК України. Якщо прокурор на основі зібраних доказів дійде висновку про необхідність змінити обвинувачення, він має скласти обвинувальний акт, сформулювавши в ньому нове обвинувачення.

Таким чином, важливим етапом підготовки обвинувачення є детальне дослідження зібраних доказів. Це особливо актуально, коли виникає питання про розмежування суміжних складів злочинів або коли кваліфікація злочину є складною, чи необхідно розмежувати форму вини. Для цього прокурор має чітко окреслити коло питань, правильні відповіді на які матимуть вирішальне значення для юридичної оцінки вчиненого злочину. У кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) ними можуть бути такі: чи мало місце суспільно небезпечне посягання на майно держави з боку обвинуваченого; які обставини чи діяння інших осіб сприяли вчиненню злочину тощо. Крім того, характеризуючи суб'єктивну сторону складу злочину і передусім форму вини, прокурору слід конкретно з урахуванням фактичних обставин провадження зіставити законодавчі формулювання, що розкривають зміст тієї чи іншої форми вини, із характером дій обвинуваченого. Адже пропозиції прокурора про кваліфікацію дій обвинуваченого мають бути чітко визначені, підготовлені на основі зіставлення наявних доказів та аналізу відповідної юридичної норми, що передбачає відповідальність за вчинені діяння. І звичайно, недопустимою є пропозиція прокурора, який пропонує на вибір декілька юридичних оцінок дій обвинуваченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корневский Ю. В. Государственное обвинение в условиях судебной реформы (процессуальный, тактический и нравственный аспекты) / Ю. В. Корневский. – М. : НИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1994. – 84 с.
2. Шейфер С. А. Понятие и взаимоотношения судебной, прокурорской и следственной власти / С. А. Шейфер // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации. – К., 1991. – С. 54–161.